

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 25ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1997

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΑΤΣΑΝΙΩΤΗ

Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΣ
ΙΔΑΝΙΚΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΤΥΠΩΝ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΤΑΣΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ

Κύριε Πρόεδρε,
Κύριοι Συνάδελφοι,
Κυρίες και Κύριοι,

Συχνά, με πρόθεση εκλαϊκευτική, απλουστεύονται πορίσματα τάχα τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης, σὲ βαθμὸ νὰ παραποιεῖται τὸ βαθύτερό τους νόημα. Ἔτσι ἀκοῦμε —νὰ λέγεται, μάλιστα, με ἔμφραση— πῶς: «Ἡ Ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται, ἐνῶ ὁ ἄνθρωπος ἐξακολουθεῖ νὰ κάνει τὰ ἴδια περίπου σφάλματα». Ἡ Ἱστορία διδάσκει, μὰ ὁ ἄνθρωπος, ἐνεργώντας περισσότερο ἀπ' τὲς παρορμήσεις του, δὲν ἀκολουθεῖ τὰ μαθήματά της· ἂν, ὅμως, φοιτοῦσε στὸ σχολεῖο της, θὰ διδασκόταν, πῶς στὴ δημόσια ζωὴ —ὅπως, ἄλλωστε, καὶ στὴν ἰδιωτικὴ— τὰ ἴδια περίπου αἷτια προκалоῦν τὰ ἴδια, λίγο-πολύ, ἀποτελέσματα. Ἐχει πιά ἐπικυρωθεῖ ἀπ' τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα ἡ σοφὴ ρήση τοῦ μεγάλου φιλόσοφου τῆς Ἱστορίας, τοῦ Θουκυδίδη, ποὺ ἐπιθυμοῦσε, ὅπως ἔγραψε, τὸ ἔργο του «νὰ κριθεῖ ὠφέλιμο ἀπὸ ὅσους θελήσουν νὰ ἔχουν ἀκριβὴ γνῶση τῶν γεγονότων, ποὺ συνέβησαν (κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο) καὶ ἐκείνων ποὺ θὰ συμβοῦν στὸ μέλλον, τὰ ὅποια ἀπ' τὴν πλευρὰ τῆς ἀνθρώπινης φύσης, θὰ εἶναι ὅμοια ἢ παραπλήσια».

Ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ ἓνα ἔμφυτο σύμπλεγμα ἀνασφάλειας γιὰ τὴν τύχη του μέσα στὸν κόσμο, αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ ἐπικαλεῖται κάποιον πρόσωπο ἀναφορᾶς γιὰ τὴν προστασία του: Θεός, ἅγιος, πρόγονος, γονιός, ἡγήτορας. Ἀκόμη, νὰ εὐλαβεῖται

τῇ φύσει, ἐμψυχώνοντάς την ἀπὸ δέος στὴν αἰωνιότητά της, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀντιτάσσει σ' αὐτὴ τὴν αἰωνιότητα τὴ δημιουργικότητα τοῦ πνεύματός του. Τέλος, νὰ ἐπινοεῖ ἀξίες καὶ ἀρχές, σὲ βαθμὸ ποὺ νὰ ὑποτάσσεται στὴν ἡθικὴ ἰσχὺ τους, γιὰ τοῦ διασφαλίζουν ἓνα *modus vivendi* ἀνάμεσα στοὺς ὁμοίους του καὶ τὸν φρονηματίζουν νὰ τὶς ὑπερασπίζεται μέχρι αὐτοθυσίας ἀπ' τοὺς ἐχθρούς του.

Τὰ βήματα τῆς πορείας, ποὺ ἔχει διαγράψει ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία στὰ ἱστορικά χρόνια, ἀποτυπώθηκαν μὲ σαφήνεια στὰ μνημεῖα τοῦ λόγου καὶ τῆς εἰκαστικῆς κάθε ἐποχῆς — ἀπ' τὴ «γεωμετρικὴ» περίοδο τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου ὡς τὶς μέρες μας. Σ' αὐτὰ παρακολουθοῦμε τὴν ἔκφραση τοῦ ψυχισμοῦ της, ἀκοῦμε τοὺς πρῶτους φθογγούς νὰ ψελλίζουν τὸ ἀπλοῖκ «Πιστεύω» της, ὑποκλύπτουμε στὴ γοητεία κειμένων πρωτόφαντης αἰσθητικῆς τελειότητας καὶ νοηματικῆς βαθύνοιας. Ἔτσι, τὰ συμπεράσματά μας ἐπικυρώνονται ἀπὸ μαρτυρίες, ποὺ παρ' ὅλες τὶς κατὰ καιροὺς ἀνελεύθερες περιόδους, οἱ δυνάστες τους δὲν κατόρθωσαν —ἀκόμη καὶ στὶς μέρες μας— νὰ παραχαράξουν τὴ γνησιότητά τους...

Ἄν κάναμε μερικοὺς διασκελισμούς μέσα στὴν Ἱστορία —μὲ τὸν κίνδυνο πάντα, συνοψίζοντας, νὰ ἀπλουστεύσουμε τὰ συμπεράσματά μας—, θὰ παρατηρούσαμε, πῶς ὅσες κοινωνίες διαγράψανε μιὰν εὐθύγραμμη, λίγο-πολύ, πορεία, —κάποτε, μάλιστα, θριαμβευτικὴ—, ἀκολούθησαν στὴν ἐξέλιξή τους τὶς φάσεις ἑνὸς ὀργανισμοῦ ποὺ γερνᾷ ὑγιαίνοντας: Δημιουργία, ἀνάπτυξη, ἀκμή, παρακμή, πτώση. Ὅποτε, ὅμως, ὀρισμένες ἰδέες ὑποσκάψανε τὰ θεσμικά τους θεμέλια, προκάλεσαν συνθῆκες ποὺ ἀνακόψανε τὸ ρυθμὸ στὴν ἐξέλιξή τους. Ὡσπου δὲν ἄργησαν νὰ παρουσιάσουν τὰ χαρακτηριστικὰ ἑνὸς ὀργανισμοῦ σὲ παρακμή. Αὐτὲς οἱ ἰδέες εἶχαν ἐνεργήσει σὰ νοσογόνα μικρόβια στὰ σπλάχνα τους.

Ἡ Ἑλλάδα τοῦ «χρυσοῦ αἰῶνος» εἶχε φθάσει σὲ μιὰν ἀνεπανάληπτη ἡθικὴ καὶ πνευματικὴ ἀκμή, γιὰ τοὺς θεσμοὶ καὶ ἀρχές —στὴν πεντακοσιόχρονη περίοδο ἀπ' τὸν Ὀμηρὸ καὶ τὸν Ἡσιόδο ὡς τὶς μέρες της— δὲν εἶχαν παρουσιάσει καμιά χαλάρωση. Ἔτσι, ἓνας Αἰσχύλος βρέθηκε στὸ ἡθικὸ ὕψος νὰ καυχηθεῖ, —στὸ ἐπιτύμβιό του, ποὺ εἶχε συνθέσει ὁ ἴδιος—, πῶς εἶχε πολέμησει στὸ «Μαραθώνιον ἄλσος» τοὺς «βαθυχατεῖες Μήδους», παρασιωπώντας τὸ μεγαλοφυὲς δραματικὸ ἔργο του. Ὅταν ὅμως ἡ σοφιστικὴ σκέψη μὲ τὴ λεξιμαγεία τῆς διδασκαλίας τοῦ Πρωταγόρα ἄρχισε νὰ διαβρώνει τὰ θεσμικά της θεμέλια, ὑψώνοντας τὸν ἄνθρωπο πάνω ἀπ' τὸ Θεὸ («Μέτρον πάντων χρημάτων ἄνθρωπος») καὶ μὲ τὴ διδασχὴ τοῦ Πρόδικου καὶ τῶν ὁπαδῶν του νὰ προβάλλει τὸ «Δίκαιον τοῦ ἰσχυρότερου» καὶ τὴν «Αὐθαιρεσίαν» ὡς κανόνα ζωῆς, —ἡ ἐπακόλουθη ἡθικὴ πτώση της τὴν ὁδήγησε ἀναπότρεπτα στὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο— ὁλέθριο γιὰ ὅλη τὴν Ἑλλάδα. (Στὴ διάρκειά του, μάλιστα, οἱ δυὸ ἀντίπαλες παρατάξεις, γιὰ νὰ ἐνισχυθοῦν οἰκονομικά, ἀπιστώντας στὸ πνεῦμα τῶν μαραθωνο-

μάχων καὶ τῶν σαλαμινομάχων προγόνων τους, ἐπιζήτησαν συμμαχίες μὲ τοὺς Πέρσες, δίνοντάς τους, ἔτσι, τὴν εὐκαιρία νὰ τοὺς ἀποδυναμώσουν ἡθικὰ μὲ τὸ χρῆμα τους). Οἱ φιλόσοφοι τῆς Στοᾶς καὶ οἱ Κυνικοί, διδάσκοντας τὴν ἀπάθεια καὶ τὴν ἀδιαφορία, ἐκθρέψανε τοὺς «γραικύλους», ποὺ ὑποκύψανε στὸ δόρυ τῆς Ρώμης. Μὲ τὴ σειρά της, ἡ Ρώμη, ἀπ' τὸ εὖρωστο ἦθος τῶν Γράκχων, ποὺ ὑπῆρξαν ἀντάξιοι γιοὶ τῆς ἐνάρετης Κορνηλίας, ὡς τὸ ἐκφυλισμένο τῆς ἐποχῆς τοῦ Νέρωνα καὶ τοῦ Ἡλιογάβαλου, ποὺ θεοποιοῦσαν γυναικωτοὺς αὐτοκράτορες καὶ παλλακίδες, φθάνει σὲ μιὰ πρωτοφανῆ διαφθορὰ τοῦ Ρωμαίου κοσμοπολίτη ἐξίσου ἐντυπωσιακὴ μὲ τὴ θριαμβευτικὴ ἐπέκτασή της στὴ γνωστὴ οἰκουμένη. Ὁ Λογγίνος, συγγραφέας τῆς περίφημης αἰσθητικῆς πραγματείας «Περὶ Ὑψους», ποὺ εἶχε ζήσει στὴν πρώτη δεκαετία μ.Χ., ἀπόδιδε τὴν ἀπουσία ἐξαιρετικῶν πνευμάτων ἀπ' τὴν ἐποχὴ τοῦ στὴν ἡθικὴ της κατὰπτωση. Ὁ Χριστιανισμός, ἀποδιοπομπαῖος τράγος, δὲν εἶχε ἀκόμη τὴ δυνατότητα νὰ χαλυβδώσει τὴν ἡθικὴ ἀντίστασή της. Ἐτσι, οἱ Βησιγότθοι τοῦ Ἀλάριχου «ἤταν μιὰ κάποια λύσις»... Στὰ χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν ὡς τὴ διαμόρφωση τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ὀρδὲς νέων —βρώμικοι, ἀναμαλλιαρῆδες, κουρελῆδες— διατρέχανε λεηλατώντας τὶς ἀνατολικὲς ἐπαρχίες, ποτισμένοι μὲ ἓνα πνεῦμα χλευασμοῦ καὶ ἀπιστίας. Κάποτε κατάφεραν νὰ φθάσουν ὡς τὸ ἀνάκτορο τοῦ Ἰουλιανοῦ. Ὁ ἐνάρετος αὐτοκράτορας, ἀφοῦ ἄκουσε τὸν ἐπικεφαλῆς τους κυνικὸ Ἡράκλειο, ξεφώνισε: «Ἄκουσα ἓναν σκύλο νὰ γαυγίζει!» Καὶ ξενύχτισε γράφοντας τὴν πραγματεία του «Κατὰ τοῦ κυνικοῦ Ἡρακλείου», γιὰ ν' ἀνασκευάσει τὶς ἀρχές τους —εἶναι οἱ πρόγονοι τῶν σημερινῶν χίππης. Ὁ Χριστιανισμός, ποὺ ὑπῆρξε ἡ σπονδυλικὴ στήλη τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ Μεσαίωνα, κατάντησε νὰ γίνῃ ἀντικείμενο συναλλαγῆς καὶ θέμα γιὰ μικρόψυχες διαμάχες γύρω ἀπ' τὸ Δόγμα. Ἐν ὀνόματί του διαπράχτηκαν ἀκατονόμαστες βαρβαρότητες: Ἡ στενόκαρδὴ πίστη ἐξέθρεψε τὴ μισαλλοδοξία· ὁ φανατισμὸς τὴν ἐχθρότητα· ἡ εὐλάβεια τὴ δεισιδαιμονία. Τόσο στὴν Ἀνατολικὴ ὅσο καὶ στὴν Δυτικὴ ἐκκλησία ἓνας δουλοπρεπὴς κληρὸς, στὴν πλειονότητά του, ἐξαργύρωνε μὲ ἀνταλλάγματα τὴ μακροθυμία του γιὰ τὰ ἐγκλήματα τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας, ἀναθεματίζοντας κάθε φωτισμένη διάνοια, ὅταν τολμοῦσε νὰ καταγγεῖλει τὰ ἀνομήματά της καὶ διώκοντας τὴν προοδευτικὴ σκέψη. Μιὰ κοινωνία ἀνεξέλικτη, ὑποπαραγωγικὴ, χωρὶς ἰδανικά — ἔρμαιο μιᾶς τυχοδιωκτικῆς ἐξουσίας, ποὺ κατάρτιζε τὴν ἀξιολογικὴ τῆς ἱεραρχίας ἀνάλογα μὲ τὸ συμφέρον της. Τὸ δημογραφικὸ πρόβλημα χρόνιζε ἐξαιτίας τῶν λοιμῶν καὶ τῆς καταφυγῆς ἀνθρώπων μὲ ὑψηλόφρονὴ διάνοια —ἢ καὶ ἀπλῶν πολιτῶν— στὰ μοναστήρια. Ἡ σχολαστικὴ σκέψη ἀναπλήρωνε τὴ δημιουργικὴ ἔμπνευση. Τὸ ἐμβλημα τῆς —ὁ Σταυρὸς μὲ τὸ σπαθί—, ποὺ ἐν ὀνόματί του μαχόταν, ἐξέφραζε τὴν ἀλλοπρόσαλλη ἡθικὴ της. Ἡ Δυτικὴ ἔφτασε μάλιστα — μὲ πρόσχημα τὶς τέσσερις σταυροφορίες γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ἀγίων

Τόπων ἀπ' τοὺς Μωαμεθανούς—, νὰ ἀποκαλύψει μιὰ θηριώδη ἀπληστία, ποὺ μόνο τὸ φραγγέλιο θὰ τῆς ἄξιζε ἀπ' τὴν ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ. Ἔμεινε ἱστορικὴ γιὰ τὸν κυνισμό τῆς ἡ ὁμολογία τῶν Ἑνετῶν: «Primum Veneti sumus et deinde Cristiani!». Τελικά, ἡ ἀνατολικὴ αὐτοκρατορία κατάντησε νὰ συρρικνωθεῖ σὲ μιὰ Πόλη· ἡ δυτικὴ νὰ προκαλέσει τὴ Νέμεση: Τὴν «Ἐποχὴ τῶν Φώτων», ποὺ προετοίμασε τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, ὑψώνοντας τὸν ἀνθρώπινο νοῦ («raison») σὲ θεότητα. Εἶναι ἐνδεικτικὸ, πὼς μόνον σὲ κοινωνίες μὲ ἰσχυρὴ ψυχικὴ συγκρότηση δημιουργήθηκε ὁ χαρακτηριστικὸς τύπος, ποὺ συνόψισε καὶ ἐξέφρασε τὸν ἰδανικὸ ἐκπρόσωπό της: Στὴ γεωμετρικὴ ἐποχὴ, ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ὡς τὸν Ἡσίοδο, ἦταν ὁ ἥρωας-πολεμιστὴς (χαρακτηριστικὸ ὑπόδειγμα ὁ Ἀχιλλέας)· στὴν κλασικὴ ἐποχὴ στὴν Ἀθήνα ὁ «καλὸς κ' ἀγαθὸς» καὶ στὴ Σπάρτη ὁ μόνιμα ἐπιστρατευμένος πολίτης τοῦ «τὰν ἢ ἐπὶ τᾶς»· στὸ Μεσαίωνα, ὁ «ἱππότης». Καὶ στοὺς νεότερους καιροὺς: στὴν Ἰσπανία, ὁ «ἰδαλγός»· στὴν ἐπαναστατημένη Γαλλία, «ὁ Ὀνέτ ὄμ»· στὴν Ἀγγλία, ὁ «τζέντλεμαν»...

Κυρίες καὶ Κύριοι,

Ἀφοῦ ἡ Λογοτεχνία θεωρεῖται ἡ συνείδηση μιᾶς κοινωνίας, ἐπόμενο ὁ Λογοτέχνης νὰ εἶναι ἐξ ὀρίσμοῦ ὁ ἐπικριτὴς της, μιὰ καὶ καμιὰ κοινωνία δὲν ἔχει κατορθώσει ὡς τώρα νὰ γίνηι ἡ ἰδανικὴ γιὰ τὰ μέλη της. Τὴν καταγγελία του τὴν κάνει εἴτε ἀπερίφραστα, —μὲ μιὰ διαμαρτυρία σὲ ποίημα, πραγματεία, λιβέλλο, κείμενο, διαλογικὴ σκηνὴ κ.ἄ., εἴτε ὑπαινικτικά—, μὲ πλασματικὰ γεγονότα καὶ καταστάσεις, ὅπου περιγράφει μιὰ ἡθικὰ ἀπαράδεκτη κοινωνικὴ πραγματικότητά. Ὅσο περισσότερο μιὰ κοινωνία ἢ μιὰ ἐποχὴ γίνεταί καταπιεστικὴ ἢ τείνει στὴ διαφθορά, τόσο πιὸ ἔντονα προκαλεῖ τὴν ἀντίδραση τῆς Λογοτεχνίας νὰ τὴν καταγγεῖλει. Εἶναι πρὸς τιμὴν τοῦ ἀνθρώπου —ἀντίθετα ἀπὸ τὰ ἄλλα ἔμβια, ποὺ ἀμύνονται ἢ ἐπιτίθενται ἐνστικτωδῶς, ὅταν ἀπειλεῖται ἡ ζωὴ τους ἢ περιορίζεται ἡ ἐλευθεροκοινωνία τους—, ἐκεῖνος, ὑπερβαίνοντας αὐτὴ τὴ ζωώδη παρόρμηση, νὰ φτάνει κάποτε ὡς τὴν αὐτοθυσία γιὰ νὰ ὑπερασπιστεῖ τὴν ἡθικὴ ἐλευθερία του. Ἡ ἱστορία μᾶς ἔχει διδάξει, πὼς μὲ τὸν ἴδιο ρυθμὸ ποὺ κλιμακώνεται σὲ ἔνταση καὶ διάρκεια μιὰ διαμαρτυρία γιὰ τὰ «κακῶς κείμενα» τῆς κοινωνίας, μὲ τὸν ἴδιο, ἀντίστοιχα, ἀναπτύσσεται στὴ συνείδηση τῆς ἀνελεύθερης ἐξουσίας ἢ φοβία γιὰ τὴν ἐπερχόμενη ἀνατροπὴ της, —καθὼς τὴν ἐπιταχύνει μάλιστα ἐντείνοντας τὰ καταπιεστικὰ μέτρα—, ὅταν δὲν ἔχει ἐκλεγεῖ ἀπ' τὴν ἀβίαστη ἐντολὴ τῆς πλειοψηφίας ἢ τὴν ἔχει παραβεῖ πραξικοπηματικά. Τὶς δυὸ μεγαλύτερες κοινωνικὲς ἐπαναστάσεις στὰ νεότερα χρόνια, τὴ Γαλλικὴ καὶ τὴ Ρωσικὴ, —ἀλλὰ καὶ τὶς πάμπολλες ἐθνικὲς—, τὶς εἶχαν προετοιμάσει κυρίως οἱ λογοτέχνες τῆς χώρας τους ἢ τῆς ἐποχῆς τους, καταγγέλλοντας μὲ τὶς περιγραφὰς τὰ ἔργα τους μιὰ ἐξαθλιωμένη διαβίωση, τὴ διαφθορὰ τῆς ἀρχουσας τάξης, τὴ στενοκε-

φαλιά τοῦ κλήρου, ἀπαρχαιωμένους θεσμούς, τῇ βαρβαρότητα τῶν ὀργάνων μιᾶς δυναστικῆς ἐξουσίας. Σὲ κάθε σελίδα τους, στίχο, θεατρικὴ σκηνή, μὲ τὴ διακωμώδηση, τὴ σάτιρα, τὴν εἰρωνεία, τὴν ἀλληγορία, τὴν κατακραυγή, προκαλοῦσαν ἕναν τριγμὸ στὰ θεμέλια τοῦ καθεστῶτος, ὥσπου ἐπακολουθοῦσε ἀργὰ ἢ γρήγορα ἡ ἀνατροπὴ του. Ἀλλὰ καὶ στίς σχετικὰ φιλελεύθερες κυβερνήσεις, ἀπεικονίζοντας ἀπάνθρωπες συνθῆκες ζωῆς ἢ ἀναχρονιστικούς θεσμούς, πρωτοστάτησαν στὴν ἀναμόρφωσὴ του ἢ τὴν κατάργησίν του. Ὑπάρχει, ὥστόσο, καὶ μιὰ ἄλλη μορφή διαμαρτυρίας: τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἐκφράζει πικρία ἢ ὀργὴ γιὰ τὴν ἐπίγεια μοίρα του ἢ ἀγωνία γιὰ τὴ μεταθανάτια τύχη του. Ὅμως, σ' αὐτήν, δὲν παίρνει ἀπάντηση γιατί ὁ Θεὸς δὲν λογοδοτεῖ. Ποιὸς μποροῦσε νὰ φανταστεῖ πῶς ὁ Μπωμαρσαί, διακωμωδώντας στὸ ἔργο του «Οἱ Γάμοι τοῦ Φιγκαρό» τὴν κοινωνία τῆς ἐποχῆς τοῦ Λουδοβίκου 16ου, —τὴν κοινωνία του— θὰ πυροδοτοῦσε τὰ θεμέλιά της δίνοντας ἀφορμὴ στὸν Παναγιώτη Κανελλόπουλο νὰ ἰσχυριστεῖ στὴν «Ἱστορία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Πνεύματος», πῶς «μιὰ κοινωνία εἶναι χαμένη, ὅταν δὲν ἔχει πιά πίστη στὸ δίκιο της καὶ κοροϊδεύει τὶς ἀρχὲς ποὺ τὴ στηρίζουν». Ὁ Μπωμαρσαί εἶχε ρίξει τοὺς πρῶτους μύδρους ἐναντίον τῆς κατεστημένης τάξης, γιὰ νὰ ἐπακολουθήσουν ἐπιθέσεις ἀπὸ διάφορα ἰδεολογικὰ μέτωπα μὲ ἐπικεφαλῆς πνεύματα φιλελεύθερα μὲ δίδυμη ἰδιοσυγκρασία, ἐπιστήμονα καὶ λογοτέχνη, ὅπως ὁ Βολταῖρος, ὁ Ρουσσώ, ὁ Ντιντερώ, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς σοφοὺς συντάκτες τῆς «Ἐγκυκλοπαιδείας», ποὺ ὑποδαυλίσανε τὸ ἀνατρεπτικὸ μένος στίς λαϊκὲς τάξεις προκαλώντας τὴν ἐξέγερσίν της μὲ τὰ συγκλονιστικὰ γεγονότα τῆς «Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως». Ὁ μεγάλος ἐθνικὸς ποιητὴς τῆς Ρωσσίας Ἀλέξανδρος Πούσκιν, μολονότι ὑπῆρξε τὸ χαϊδεμένο παιδί τῆς τάξης του, εἶχε, ὥστόσο, τὴν ἡθικὴ εὐαισθησία νὰ τὴν καταγγεῖλει ὡς συνεργὸ γιὰ τὸν εὐδαιμονισμό της στὴν καταπιεστικὴ διακυβέρνηση τῆς χώρας του ἐπὶ τσάρου Παύλου τοῦ Α'. Ἔτσι ἔγινε ὁ πρόδρομος σὲ μιὰ χορεία ἀπὸ μεγάλους λογοτέχνες τῆς πατρίδας του, —Γκόγκολ, Ντοστογιέφσκι, Τολστόη, Νεκράσωφ—, ποὺ καταγγέλλοντας στὰ ἔργα τους τὶς ἀπάνθρωπες συνθῆκες διαβίωσης τῶν δουλοπαροίκων καὶ τὴ φρίκη τῆς ἐλεύθερης σκέψης, ἀποτέλεσαν τὸ δραματικὸ μαρτυρολόγιό της, — μὲ τὶς ἐκτελέσεις, τὰ βασανιστήρια, τὶς φυλακίσεις, τὶς ἐξορίες. Ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ ὁ Λέων Τολστόη, ἀφορεσμένος ἀπὸ τὴ Ρωσικὴ Ἐκκλησία καὶ ἀπόβλητος ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ τάξιν του, δὲν ἔπαυε στὸ λίβελλό του («Δὲν μπορῶ νὰ σωπάσω») νὰ ἀξιώνει ἀπ' τὸν Τσάρο Νικόλαο Β' τὴν παραίτησίν του. Ὡσπου προκάλεσαν ὅλοι τὴν ἀνατροπὴ τῆς δυναστικῆς τσαρικῆς ἐξουσίας ἀπὸ μιὰν ἐξίσου ἀνελεύθερη, τὴν κομμουνιστικὴ, ποὺ μὲ τὴ σειρά της ἐξέθερε νέους μάρτυρες λογοτέχνες, γιὰ νὰ προετοιμάσουν, καταγγέλλοντας στὰ ἔργα τους τὴν ἐγκληματικὴ διακυβέρνησίν της, καὶ αὐτῆς τὴν ἀνατροπὴ, μὲ τὶς δραματικὲς συνέπειες ποὺ παρακολουθοῦσαμε ὅλοι τὰ τελευταῖα χρόνια. Ἀλλὰ καὶ

στις αποκαλούμενες «φιλελεύθερες κοινωνίες», οί λογοτέχνες, περιγράφοντας στὰ ἔργα τοὺς ἄθλιους ὅρους συμβίωσης ἢ ἐπικρίνοντας ἀναχρονιστικούς θεσμούς, ἐπέτυχαν τελικὰ τὴ βελτίωση ἢ τὴν ἀναμόρφωσίν τους. Στὴν Ἀγγλία: Ὁ Ντίκενς περιγράφοντας στὰ μυθιστορήματά του τὶς ἀπάνθρωπες συνθῆκες τῶν ἀνηλίκων βιοπαλαιστῶν ὑποχρέωσε τὶς κυβερνήσεις τῆς νὰ νομοθετήσουν προστατευτικὰ γι' αὐτοὺς μέτρα. Στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες: Ἡ Ἐριέττα Μπίτσερ Στόου, μὲ τὸ ἔργο τῆς «Ἡ Καλύβα τοῦ Μπάρμπα Θωμᾶ», ὕψωσε ἕνα δριμύ κατηγορητήριο ἐναντίον τῶν λευκῶν γιὰ τὴν ἐκμετάλλευση τῶν μαύρων, ὥστε νὰ ἀναγκαστεῖ ἡ ὁμοσπονδιακὴ κυβέρνησις νὰ ἀναμορφώσει τὴ νομοθεσίαν τῆς γιὰ τὴν προστασίαν τους. Στὴ Γαλλία: Τὰ ἔργα τοῦ Ζολᾶ ὑπῆρξαν μιὰ ἀνελέητη καταγγελία τῆς ἐξουσίας γιὰ τὴν ἀνυπαρξία κοινωνικῆς πρόνοιαν στὶς λαϊκὲς τάξεις. Μὲ τὴν κραυγὴ τοῦ «Κατηγορῶ», στὸν τύπο, γιὰ τὴ δικαστικὴ πλάνη τῆς καταδίκης τοῦ Ντρέφους, εἶχε ἀποδείξει πόση ἀπῆλψη στὴν κοινὴ γνώμη μπορεῖ νὰ ἔχει ἡ φωνὴ τῆς λογοτεχνίας ὅταν ὑπερασπίζεται τὸ δίκαιο τοῦ ἀδυνάτου ἢ τοῦ ἀθώου. Μήπως τὰ δραματικὰ ἔργα τοῦ Ἰψὲν καὶ τοῦ Στρίμπεργκ δὲν ἦταν ἕνα κατηγορητήριο ἐναντίον τῆς πουριτανικῆς κοινωνίας τους, ποὺ εὐνοοῦσε τὴ συμβίωση τῶν μελῶν τῆς μέσα σὲ οἰκογένειες χωρὶς ἀγάπη; Οἱ δραματικοὶ λιβέλλοι τοῦ Μπέρναρ Σῶ καὶ τοῦ Ὁσκαρ Οὐάιλντ δὲν εἶχαν στόχο τους τὴν ὑποκριτικὴ κοινωνία τῆς Ἀγγλίας γιὰ τὸν εὐδαιμονισμό τῆς; Ὁ Ὁργουελ στὴ χιτρινωμένη παρωδία του «Ἡ Φάρμα τῶν ζώων» βύθισε ἀνελέητα τὸ νυστέρι του σατιρίζοντας τὸ ἰδανικὸ τῆς ἰσότητος τῆς κομμουνιστικῆς κοινωνίας, ἐνῶ μὲ τὸ ἔργο του «1984», γραμμένο πρὶν ἀπὸ πενήντα χρόνια, προφῆτεψε τὴν ἐξάπλωση τῶν ὁλοκληρωτικῶν καθεστώτων στὴν ὑφήλιο, σὲ βαθμὸ ποὺ νὰ παραβιάζεται ἀκόμη καὶ τὸ οἰκογενειακὸ ἄσυλο τοῦ πολίτη. Ὁ Ἰονέσκο στὰ ἰλαροτραγικὰ θεατρικὰ ἔργα του διακωμῶδῆσε τὴν ἀσυναρτησίαν στὴν ἐπικοινωνίαν μας. Ὁ Καϊστλερ στὰ χρονικά του κατὰγγειλε τὴν ἀναλγησίαν τῶν Σοβιετικῶν μέσα στὰ ἀνακριτικὰ γραφεῖα. Καὶ ὁ Σολτςενίτσιν στὸ ἔργο του «Ἀρχιπέλαγος Γκουλάγκ» τὶς ἀπάνθρωπες συνθῆκες διαβίωσης τῶν ἐξορίστων στὴ Σιβηρία. Εἶναι ἀτέλειωτες οἱ φάλαγγες ἀπὸ λογοτέχνες μερίζοντες καὶ ἐλάσσονες ποὺ ἀσχοῦν τὴν κοινωνικὴ καταγγελίαν ὡς ἕνα ἀπ' τὰ καθήκοντά τους, γιὰ νὰ ὑπερασπιστοῦν τὴν ἀβίαστη ἐκφραση τῆς σκέψης, νὰ καταδικάσουν τὴ μισαλλοδοξίαν, τὶς φυλετικὲς διακρίσεις, νὰ διατρανώσουν τὸ δικαίωμα τοῦ πολίτη καὶ τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐκλέγουν τὸν τρόπο τῆς ζωῆς τους ὅταν δὲ θίγουν τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἄλλου.

Ὁ Γάλλος μαθηματικὸς καὶ φιλόσοφος Κοντορσέ, γράφοντας τὸ περίφημο ἔργο του «Σχεδιάγραμμα ἐνὸς ἱστορικοῦ πίνακα» γιὰ τὶς προόδους τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος—ἐνῶ ἄλλαζε τὸ ἕνα κρησφύγετο ὕστερα ἀπ' τὸ ἄλλο, γιὰ ν' ἀποφύγει τὴ σύλληψή του ἀπ' τοὺς ἀντιπάλους του ἰακωβίνους—ἐπισημαίνει ἐννιά βασικὲς ἐποχὲς στὴν ἐξέ-

λιξή του: «Τῶν ψαράδων καὶ τῶν κυνηγῶν· τῶν βοσκῶν· τῶν γεωργῶν, “πού πρῶτοι συνειδητοποίησαν τὴν κοινωνικὴ ἀνισότητά”· τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ρώμης, ποὺ ἀνακάλυψαν τὴ σκέψη· τοῦ Μεσαίωνα ὡς τοὺς Σταυροφοροὺς καὶ τοῦ Μεσαίωνα ὡς τὴν ἐφεύρεση τῆς τυπογραφίας· τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ντεκάρτ, ποὺ —κατὰ τὸν ἄθεο Κοντορσέ— ἀπελευθέρωσε τὸν ἄνθρωπο, βυθισμένο αἰῶνες στὸ σκοτάδι τῆς θρησκευτικῆς πλάνης». Τέλος, ἀτένιζε μὲ ἄκρα αἰσιοδοξία τὸ μέλλον, τὴ δέκατη ἐποχή, τὸν αἰῶνα μας, «ὅπου θὰ ἐκλείψει ἡ ἀνισότητά ἀνάμεσα στὶς κοινωνικὲς τάξεις. Ἡ ἀνθρώπινη φύση, ἀπεριόριστα τελειοποιήσιμη, θὰ κάνει τὰ ἄτομα νὰ ἀποκτήσουν μεγαλύτερη σωματικὴ, διανοητικὴ καὶ ἠθικὴ τελειότητα», ὅπως πίστευε.

Κυρίες καὶ Κύριοι,

Ἡ πρώτη ἐντύπωση εἶναι, πῶς ὁ Κοντορσέ δὲ διαψεύστηκε στὶς προβλέψεις του. Λίγο, ὅμως, ἂν τίς βαρύνουμε, θὰ διαπιστώσουμε, πῶς πίσω ἀπ’ τὰ ἐντυπωσιακὰ πράγματι ἐπιτεύγματα τοῦ ἀνθρώπου στὸν αἰῶνα μας, αἰωρεῖται μία πύρρεϊς νίκη: Ἡ ἔδρυση τῆς «Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν», μετὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμο, δὲν κατόρθωσε νὰ ἀποτρέψει τὸν δεύτερο — πῶς ὀλέθριο. Τὴν ἰσοτιμία στὶς ψήφους ἀνάμεσα στὰ μικρὰ καὶ μεγάλα κράτη, ποὺ παίρνουν μέρος στὴ γενικὴ συνέλευση τοῦ «Ὁργανισμοῦ Ἡνωμένων Ἑθνῶν», μὲ τὸ βέτο τους οἱ ὑπερδυνάμεις τὴν ἀνατρέπουν πρὸς τὸ συμφέρον τους. Ἡ κομμουνιστικὴ ἐπανάσταση, ποὺ εἶχε κύριο σκοπὸ τῆς νὰ καταργήσει τὴν ἀνισότητά ἀνάμεσα στὶς κοινωνικὲς τάξεις (καὶ νὰ τίς ἐξαλείψει), διαπιστώσαμε πῶς —ὕστερα ἀπὸ ὀγδόντα χρόνια— πῶς ὑπῆρξε ἓνα ἀποτυχημένο πείραμα, ἀφοῦ ὅ,τι κατόρθωσε ἦταν νὰ ἀντικαταστήσει μιὰ προνομιοῦχα ἀριστοκρατία —πού, στὸ κάτω κάτω, ὁ τρόπος τῆς ζωῆς τῆς ἦταν διαφανής— μὲ μιὰν ἐξίσου καταπιεστικὴ γραφειοκρατία, ποὺ ἡ διαβίωσή της ὑπῆρξε ἀνεξέλεγκτη. Τέλος, ἡ ἀνθρώπινη φύση, ἡ ἀπεριόριστα τελειοποιήσιμη, κατὰ τὸν Κοντορσέ, μπορεῖ νὰ ἔχει ἐπιμηκύνει τὴ λειτουργικότητά τοῦ σώματος, μέσα του ὅμως κρύβεται μιὰ ψυχὴ σὲ ἀδιάκοπη ταραχὴ — ἡ καθημερινὴ αὔξησις τῶν ψυχιατρειῶν εἶναι ἐνδεικτικὴ. Τεῖνουμε σὲ χρόνιους ἀσθενεῖς μακρόβιους. Μὲ τὴν αὐταρέσκεια, ἐξάλλου, ποὺ χαρακτηρίζει τὸν ἄνθρωπο γιὰ τὰ τεχνολογικὰ του ἐπιτεύγματα, κινδυνεύουμε νὰ τροποποιηθεῖ ἡ δομὴ τοῦ κυττάρου μας, νὰ μεταβληθεῖ ἡ οἰκολογικὴ ἰσορροπία καὶ νὰ ἐξαφανιστεῖ ὁ πλανήτης μας στὸ χάος. Ὅλα τὰ ὑψηλόφρονα πνεύματα διακηρύσσουν —παρ’ ὅλη τὴν ἀλληλεγγύη ποὺ παρατηρεῖται ἀνάμεσα στὰ κράτη σὲ περιπτώσεις φυσικῶν κατατρεγμῶν— πῶς ὁ μέσος ἄνθρωπος —γιατὶ αὐτὸς προσδιορίζει τὴν ἠθικὴ στάθμη μιᾶς ἐποχῆς— ζεῖ σὲ πρωτοφανὲς χαμηλὸ ἠθικὸ ἐπίπεδο μέσα στὸ εὐδαιμονικὸ περιβάλλον ποὺ ἔχει δημιουργήσει...

Ἄς τὸν παρατηρήσουμε ἀπὸ πῶς κοντά.

‘Ο ἕως πρόσφατα ἀκόμη χωρισμένος κόσμος σὲ ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ συνασπισμὸ δὲν εἶχε καμὶν ἀναλογία μὲ ἐκεῖνον στὸ Μεσαίωνα. Τότε, εἶχε χωριστεῖ σὲ βυζαντινὸ καὶ δυτικὸ σταδιακὰ — ἦταν ἡ ὀργανικὴ κατὰληξὴ διαφορετικῆς νοοτροπίας, ἡθῶν, ψυχισμοῦ. Ἀκόμη καὶ τὸ Σχίσμα, πέρα ἀπ’ τοὺς δογματικούς λόγους ποὺ τὸ προκάλεσαν, ἦταν ἐπακόλουθο ἀπὸ παρόμοια αἷτια. ‘Ο πρόσφατα, ὅμως, διαχωρισμὸς τοῦ κόσμου εἶχε γίνει βίαια, τεχνητά. Ἦταν μιὰ συμβατικὴ τομὴ, ποὺ τὴν προκάλεσαν στὴν ἐφαρμογὴ τους δυὸ διαφορετικὰ κοινωνικὰ συστήματα. ‘Οσο, ὅμως, καὶ νὰ φαίνονταν στεγανὸς αὐτὸς ὁ διαχωρισμὸς, τὰ ὑπόγεια ρεύματά τους δὲν εἶχαν πάψει νὰ διασταυρώνονται. ‘Ο μέσος ἄνθρωπος —τόσο στὸ ἀνατολικὸ ὅσο καὶ στὸ δυτικὸ Μπλόκ— παρέμενε ὁ ἴδιος, ἀδιαχώριστος. Καὶ ὅσο μάκρυναν οἱ δεκαετίες ἀπ’ τὴ μοιραία ἐκείνη ἡμερομηνία τοῦ χωρισμοῦ τους, τόσο περισσότερο ἔλκονταν — σὰν τὸν «ἀνδρόγυνο» τοῦ πλατωνικοῦ Συμποσίου... ‘Ως πρόσφατα, μάλιστα, ἀκούγονταν πολὺ καθαρὰ οἱ ἀλαλαγμοὶ τῆς χαρᾶς, ὅποτε κατόρθωναν νὰ ἐπικοινωνοῦν ἀπ’ τὶς ρωγμὲς τοῦ «σιδηροῦ παραπετάσματος», ποὺ τοὺς χώριζε, καθὼς οἱ ρωγμὲς αὐτὲς ὁλοένα μεγάλωναν... ὥσπου, τελικὰ, ἐνώθηκαν...

Μέσα σ’ αὐτὸν τὸν κόσμο, ἡ γενεὰ τῆς ἡγεσίας ἔχει ἀναστείλει τὴ διαδοχὴ τῆς ἀπ’ τὴν ἐπόμενη, γιὰτὶ ἡ παράταση τοῦ μέσου ὅρου τῆς ζωῆς τῆς ἐπιτρέπει νὰ βρῖσκεται δημιουργικὴ ἀκόμη στὶς θέσεις τῆς. Ἐπόμενο, λοιπόν, οἱ νέοι, ποὺ τοὺς καθυστεροῦν αὐτὴ τὴ διαδοχὴ, νὰ φουσκώνουν καὶ νὰ ξεχειλίζουν ἀπὸ ὀργή, ὅπως τὸ ποτάμι μπροστὰ στὸ φράγμα. Εἶναι ἓνας πρόσθετος λόγος στὴ δημιουργικὴ διαμάχῃ ἀνάμεσα στὶς γενεές, ποὺ ἐξισορροπεῖ, μὲ τὴν πρόοδο καὶ τὴ συντήρησι, τὴν ἀμοιβαία προσφορὰ τους στὴν πολιτισμικὴ ἀνάπτυξιν μιᾶς ἐποχῆς. Μέσα στὴν ὁρμὴ τους, οἱ νέοι, συνηθίζουν νὰ ἐπικρίνουν τοὺς πρεσβύτερους γιὰ τὰ σφάλματά τους, χωρὶς νὰ τοὺς ἀναγνωρίζουν κάποια ἐπιτεύγματα, ποὺ προετοίμασαν τὸν δρόμὸν τοῦ ἐρχομοῦ. Ἄς ἔχουμε, ὅμως, τὴν ἐντιμότητα νὰ τὸ ὁμολογοῦμε —ἐμεῖς οἱ πατέρες καὶ οἱ πάπποι τους— πὼς δίνουμε εὐρὺ στόχο γιὰ ἐπικρίσεις, ἀφοῦ προκαλέσαμε δυὸ παγκόσμιους πολέμους. Καὶ στὰ δύο Συστήματα οἱ κοινωνίες ἀσθένησαν γιὰ τοὺς ἀντίθετους λόγους, ἀπὸ κοινὰ ὅμως αἷτια: Στὴν κοινωνία τοῦ «ὑπαρκτοῦ» σοσιαλισμοῦ, ὅπου εἶχε περιοριστεῖ στὸ ἐλάχιστο τὸ κίνητρο γιὰ τὴν ἀπόκτησιν ἀτομικῆς ιδιοκτησίας (συνακόλουθο τοῦ εὐδαιμονικοῦ ἐνστίκτου, ποὺ διασφαλίζει τὴν αὐτοσυντήρησιν), εἶχε προκληθεῖ στὸν πολίτη μιὰ ὑποτονία ψυχικὴ, ἐνῶ φυτοζωοῦσε ἡ ἐθνικὴ οἰκονομία του. Ἔτσι, καθὼς διαβίωνε ὀγδόντα τόσα χρόνια χωρὶς Θεό, μὲ κομμένα τὰ φτερά τῆς φιλοδοξίας του —ἀν αὐτὴ ἀντέβαινε στὸ δόγμα—, μὲ φιμωμένη τὴ φυσικὴ ἀνάγκη του νὰ διαμαρτυρηθεῖ, ἔβρισκε διέξοδο φυγῆς στὸν ἀλκοολισμὸ καὶ στὰ ναρκωτικά, ἀποπροσανατολισμένος ἡθικὰ καὶ πολιτικὰ σὲ μιὰ κοινωνία διαθρονωμένη τεχνητά, στάσιμη, χωρὶς ἐξάρσεις. Ἀντίθετα, στὴν κεφαλαιοκρατικὴ κοινωνία, τὸ κίνητρο γιὰ

ἀπόκτηση ἀγαθῶν, λειτουργώντας ἀσύδοτα, ἔχει διαμορφώσει ἕναν τύπο πολίτη εὐ-
δαιμονιστή, ἐγωκεντρικό, ἀπληστο, πού, ἀφοῦ ἱκανοποιήσει στὸ ἔπακρο τὶς ἀνάγκες
του, δημιουργεῖ μέσα σ' ἕναν ἱλιγγο ὁλοένα περισσότερες, σὲ βαθμὸν νὰ φθάνει κάποτε
ὡς τῇ θηριωδία γιὰ νὰ τὶς καλύψει. Μακριὰ ἀπ' τὸ Θεό, γιατί τοῦ ἐπιβάλλει ἐντολές,
ζητᾷ καὶ αὐτὸς τὴ φυγὴ σὲ τεχνητοὺς παραδείσους, μετατοπίζοντας τὴ μοναξιά του
μέσα στὶς κοσμοπόλεις ἀπὸ χώρα σὲ χώρα — μὲ τὸν τουρισμό. Καὶ οἱ δυὸ τύποι πο-
λιτῶν ἔχουν, λίγο-πολύ, ἀποκοπεῖ ἀπ' τὴν παράδοση, πού ἀποτελεῖ τὸ ἀποθεματικό
μιᾶς κοινωνίας, ἔτσι ὥστε νὰ τὴν ἐνεργοποιεῖ γιὰ νὰ ἀνανεώνεται μὲ φυσιολογικό
ρυθμό, συνοδοιπορώντας μὲ τὴν πρόοδο ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ συντήρηση. Κοινωνίες,
παρ' ὅλη τὴν τεχνολογική τους ἀνάπτυξη, μὲ φανερά στὸ ἥθος τους τὰ συμπτώ-
ματα τῆς παρακμῆς...

Ἐχει παρατηρηθεῖ, πὼς σὲ κάθε μεταπολεμικὴ ἐποχὴ παρουσιάζεται μιὰ ἐντυ-
πωσιακὴ ἀνθήση στὶς ἐπιστῆμες, στὰ γράμματα, στὶς τέχνες, στὴ φιλοσοφία. Στὶς
ἐπιστῆμες, γιὰ νὰ ἐπουλώσουν μὲ τὶς ἐφευρέσεις τους καὶ τὶς ἀνακαλύψεις τους τὶς
πληγὲς σὲ νικητὲς καὶ νικημένους. Στὰ γράμματα καὶ τὶς τέχνες, γιὰ νὰ ἐκφράσουν
μὲ ἀνανεωμένες μορφὲς τὸν ψυχισμό τους. Στὴ φιλοσοφία, γιὰ νὰ ἐρμηνευθεῖ ἀπὸ κά-
ποια νέα θέση τὸ ἠθικὸ κλίμα τῆς ἡ ἕνα νέο κοσμοεῖδωλό της. Ἀντίθετα ἀπ' τὴν
πρῶτη μεταπολεμικὴ ἐποχὴ, ὅπου ἡ ἀνθρωπότητα εἶχε δοθεῖ ξέφρενη στὴν ἀπόλαυση
τῆς ζωῆς πού εἶχε στερηθεῖ, μὲ τὴν ὑπόκρουση τῆς αἰσιόδοξης φιλοσοφίας τοῦ Μπερ-
ζόν, κάτω ἀπ' τὸ σαρκαστικὸ χαμόγελο τοῦ Ζυλιέν Μπεντᾶ, στὸ δεῦτερο μεταπολέμο
ἡ φιλοσοφία τοῦ ὑπαρξισμού δημιούργησε ἕνα κλίμα ὁλότελα διαφορετικό: Ἀπ' τὴ
μιὰ διακήρυττε πὼς εἶναι ἀνθρωπισμός, ἀφοῦ τιμᾷ ἰδιαίτερα τὸν ἄνθρωπο ἐξαρτών-
τας τὰ πάντα στὴ ζωὴ του ἀπ' τὶς δυνατότητές του («Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὅ,τι γίνεται».
«Στὸν ἄνθρωπο δὲν ὑπάρχει νομοθέτης ἄλλος ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του. Ἐστὼ καὶ
ἐγκαταλειμμένος, μόνος, θὰ ἀποφασίσει γιὰ τὴ μοίρα του». «Τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ
σώσει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, οὔτε μιὰ ἀξιόπιστη ἀπόδειξη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ
τοῦ Θεοῦ». «Δὲν ὑπάρχει ἐλπίδα παρὰ στὴ δράση»)· ἀπ' τὴν ἄλλη, ὅμως, ἀπορρί-
πτοντας ἀξίες καὶ ἀρχὲς (ἀκόμη καὶ τὸν συνάνθρωπό του θεωρεῖ «κόλασή» του), δη-
μιούργησε γύρω του ἕνα κλίμα ἠθικῆς καὶ ψυχικῆς ἐρημιᾶς, πού ἀνακόπτει κάθε βα-
θύτερη καὶ σωτήρια — ὅπως τὴ θεωρεῖ — διάθεση γιὰ δράση. Ἦταν ἕνα κήρυγμα εἰ-
κονοκλαστικό, πού οἰστρογλάτησε ἰδιαίτερα τὴ νεολαία, ἀπογοητευμένη ἀπὸ τοὺς πα-
τέρες της. Γρήγορα μετὰδόθηκε σὰ φλόγα ἀπὸ χώρα σὲ χώρα, διαστρεβλωμένη, λί-
γο-πολύ, ὅπως κάθε ἐκλαϊκευμένη θεωρία. Ἡ ἀντίδραση ἐκδηλώθηκε εἴτε παθητικά,
μὲ τὴν περιφρόνηση σὲ κάθε κατεστημένη ἀξία ὡς ἀστικὸ μίσγμα — Θεός, γάμος,
πρόοδος, αὐτοκαλλιέργεια, σταδιοδρόμηση, ἠθικὴ ἀποτίμηση τῆς ζωῆς, αἰσθηματι-
σμός· εἴτε ἐνεργητικά, μὲ τὴν ἀνατροπὴ τῶν πάντων, ἀφοῦ ἡ ζωὴ ὑπῆρξε ἕνα τυχαῖο

χημικό περιστατικό, σφάλμα τῆς φύσης, καὶ ἡ ἀνθρωπότητα ἡ ἐξέλιξη αὐτοῦ τοῦ σφάλματος! Τὴν πρώτη στάση τὴν ἐκφράζει ὁ χιππισμός, πανικισμός κ.ἄ., τὴ δεύτερη ἡ τρομοκρατία. Τοὺς πρώτους τοὺς βλέπουμε στὴν ἀποκρουστικὴ τους παρέλαση μέσα στὶς πόλεις, μὲ τὸ δισάκι-σπίτι στοὺς ὤμους — ἄκουρους, ἀξύριστους, ἀναμαλλiάρηδες, βρώμικους, κουρελῆδες — νὰ καταφεύγουν στὶς τρῶγλες καὶ στὰ σπήλαια ζητώντας τὴ φυγὴ σὲ πρωτόγονους τρόπους ζωῆς, στὰ ναρκωτικὰ καὶ στὸ οἶνό-πνευμα (ἀκόμη καὶ τὴ λύτρωση μὲ τὴν αὐτοκτονία ἀπὸ μιὰ ζωὴ χωρὶς νόημα γι' αὐτοὺς) — ἀντάξιοι ἀπόγονοι τῶν «Σκύλων» τῆς προβυζαντινῆς ἐποχῆς, ὅταν οἱ Θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου εἶχαν καταρρεύσει ἀπ' τὸ θρόνο τους μέσα στὰ σαρκαστικὰ γέλια τοῦ Λουκιανοῦ καὶ ἡ Ὀμιλία τοῦ Θεανθρώπου στὸ Ὅρος πνιγόταν σ' ἓνα κλίμα θρησκευτικοῦ συγκρητισμοῦ, ὅπου ἡ μαγεία τῆς Ἀνατολῆς, ὁ ὕλισμός καὶ ἡ σοφιστικὴ ἀποπροσανατόλιζαν τὸν πολίτη ἀπὸ κάθε πίστη. Οἱ τρομοκράτες εἶναι ἀθέατοι — τίς περισσότερες, μάλιστα, φορὲς παραμένουν ἀσύλληπτοι. Ἀνατινάζουν μέγαρα, βομβαρδίζουν μεταφορικὰ μέσα, δολοφονοῦν πολιτικούς καὶ ζάπλουτους, ληστεύουν μέρα-μεσημέρι τράπεζες, συλλαμβάνουν ὁμήρους — ἀντίδικοι μ' ἓναν κόσμο, ὅπου, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει Θεός, ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ τοῦ ἀρνοῦνται τὸ μέλλον. Ὁ ἴδιος ὁ Σάρτρ, ἐμπνευστὴς τῆς θεωρίας τοῦ ὑπαρξισμοῦ, μὲ τὸν τρόπο τῆς ζωῆς του, ὑπῆρξε τὸ ἀγαστὸ σύμβολο τῆς νεολαίας, γιὰ νὰ τὸ μιμηθεῖ. Θλιβερὸ ὑπόδειγμα τρόπου ζωῆς ἐνὸς ἐξαιρετικοῦ πνεύματος — νὰ τὸν τραβολογοῦν στοὺς χιονισμένους δρόμους τοῦ Παρισιοῦ, μεθυσμένο, βρώμικο, κουρελῆ, μὲ τὸ ἀριστερὸ παπούτσι στὸ δεξιὸ πόδι, ὅπως τὸν περιγράφει ἀγαπητῇ Ἑλληνίδι φίλῃ του ἄλλοτε, πάλι, νὰ ἐπισκέπτεται τὰ πορνεῖα μὲ τοὺς φοιτητές του χλευάζοντας θεοὺς καὶ ἀνθρώπους ἐν ὀνόματι μιᾶς ἀσύδοτης ἐλευθερίας. Ὡσπου ἔφυγε ἀπ' τὸν κόσμον χωρὶς νὰ ὑψώσει κάποιον πυρσὸ ἐλπίδας — κατὰ τὴν ἐκφραση τοῦ Γιούνγκ —, ὅπως ὀφείλει νὰ κάνει κάθε ἡγετικὸ πνεῦμα, γιὰ νὰ ἐγκαρδιώσει στὸν ἀγῶνα του τὴν ἀνθρωπότητα. Γιατὶ μπορεῖ ὁ ἀνθρώπος νὰ ἔχει ἐπιβιώσει ἀπ' τὸ ἐνστικτο τῆς αὐτοσυντήρησης, ἡ ἀνθρωπότητα ὅμως ἔχει διασωθεῖ χάρις στὸ πνεῦμα τῆς αὐτοθυσίας...

Κυρίες καὶ Κύριοι,

Ἦταν ἐπόμενο ἡ ἐλληνικὴ κοινωνία, στὴν προσπάθειά της νὰ ἐκσυγχρονιστεῖ μὲ τὸ ρυθμὸ τῆς Εὐρώπης, νὰ παρουσιάζει ἀνακολουθίες, ἀρρυθμίες καὶ χαλαρότητες στὴ λειτουργία τῶν θεσμῶν της. Νέα ἀκόμη στὰ ἑκατὸν ἐβδομήντα χρόνια της, δὲν ἔχει κατορθώσει νὰ δημιουργήσῃ ἓναν αὐθεντικὸ κώδικα συμπεριφορᾶς, ποὺ νὰ ἐκφράζει τὸ ἦθος καὶ τὸ ὕφος της. Ὁ κοινωνικὸς ἀναβατήρας, λειτουργώντας μὲ βάση τὴν οἰκονομικὴ δυνατότητα τοῦ καθενός, ἔχει καταργήσει κάθε διαχωρισμὸ ἐθιμοτυπικὸ ἀνάμεσα στὶς τάξεις. Εἶναι μιὰ κοινωνία πρωτοβάθμια, ὅπου κάθε συρμὸς εἶναι

εὐπρόσδεκτος, ἀφοῦ δὲν ἀπειλεῖ νὰ ἀντικαταστήσει ἕναν τρόπο διαβίωσης καθιερωμένο ἀπ' τὴ μακρόχρονη συνέχειά του. Μέσα σ' αὐτὴ τὴν κοινωνία τὸ πνεῦμα τοῦ Ρωμιοῦ, ποὺ κυριαρχεῖ, ἔχει ἐπιβάλλει δικές του ἀξίες: Τὴν ἐλάσσονα προσπάθεια γιὰ τὴν ἀπόκτηση τοῦ ὁτιδήποτε, τὴν καπατσοσύνη, τὴν προχειρότητα, τὴν εὐθυνοφοβία, τὴν ἐξυπνάδα, τὸν κυνισμό, τὸν ὠχαδερφισμό, τὴ μετατροπὴ τῆς φιλοτιμίας σὲ φιλοτιμο, τὸν ἄρριβισμό κ.ἄ. Σὲ κάθε Ρωμιὸ ἐπιβιώνει ἕνας Ὀδυσσεύς, ποὺ ἐπινοεῖ τρόπους γιὰ νὰ ἐξαπατᾷ τὸν Κύκλωπα. Στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας ὁ Κύκλωπας εἶχε μπεῖ στὴ θέση τοῦ Ἀγᾶ — αὐτὸν τότε ἐξαπατοῦσε· μὲ τὴν ἀνεξαρτησία μας, ὁ Ἀγᾶς ἔγινε τὸ κράτος — αὐτὸ τώρα ἐξαπατᾷ. Καὶ καθὼς τὸ κράτος ἀποτελεῖται ἀπ' τὸ ἀπρόσωπο ἄθροισμα τῶν Ρωμιῶν, ἐναλλάσσονται μὲ τὴν ἴδια ἐπιτυχία στοὺς ρόλους τους... Ὅπως εἶναι ὀργανωμένη ὠφελιμιστικά, ἐπόμενο νὰ θυσιάζεται, λίγο-πολύ, τὸ συμφέρον τῆς πλειοψηφίας γιὰ χάρη μιᾶς δυναμικῆς μειοψηφίας, ὅπου ἐπάνω της στηρίζεται ἡ κρατικὴ ἐξουσία. Θὰ μπορούσαμε, μάλιστα, νὰ ἰσχυριστοῦμε, πὼς ἡ μειοψηφία αὐτὴ, μερισμένη σὲ διάφορους τομεῖς, ἀναπληρώνει τὴν κρατικὴ ἐξουσία. Ἔτσι, οἱ περισσότεροι ποὺ βρίσκονται ἔξω ἀπ' τὸ κύκλωμά της, γιὰ νὰ ἱκανοποιηθοῦν τὰ συμφέροντά τους, ἐπιδιώκουν σχέσεις μὲ ὅσους λίγο-πολύ, τὴν ἐκπροσωποῦν. Εἶναι σχέσεις περιστασιακές, ποὺ ὅσο ἐξυπηρετεῖται ὁ σκοπὸς αὐτός, περιβάλλονται μὲ μιὰν ἐπιτηδευμένη ἐγκαρδιότητα, (κάποτε ἀσυνειδητοποίητα) γιὰ νὰ καταλήξουν σὲ χαλαρότητα μόλις ὁ σκοπὸς αὐτὸς ἐκπληρωθεῖ, ἢ σὲ ἀδιαφορία — ἀκόμη καὶ σὲ ἐχθρότητα —, ἂν συμβεῖ τὸ ἀντίθετο. Οἱ σχέσεις αὐτὲς εἶναι ὅ,τι ἀποκαλοῦμε «Μέσα». Συμβιοῦμε μαζὶ τους. Δημιουργοῦνται σὲ ὅλα καὶ ἀπὸ ὅλα τὰ κοινωνικά στρώματα· ἀκόμη καὶ ἀνάμεσα στὰ μέλη τῆς ἴδιας οἰκογένειας, γιὰ νὰ καταλήξουν — ὅχι σπάνια στὴν τελευταία περίπτωσή — νὰ διαλύσουν δεσμοὺς αἵματος («Ποιὸς σοῦ ἔβγαλε τὸ μάτι — ὁ ἀδελφός μου. — Γι' αὐτὸ σοῦ τὸ ἔβγαλε τόσο βαθεία...»), συνοδεύει μὲ τὸν ἐπιγραμματικὸ αὐτὸν διάλογο ἡ λαϊκὴ πείρα τίς συμφεροντολογικὲς διαμάχες ἀνάμεσα σὲ συγγενεῖς). Πολλοὶ ἀπογοητεύονται, ὅταν διαπιστώνουν πὼς οἱ σχέσεις αὐτὲς ὑπῆρξαν σκόπιμες. Αἰσθάνονται, μάλιστα, πικρία ἢ ἀγανάκτηση γιὰτὶ εἶχαν ὑποκύψει στὴν ἐπιτηδευμένη ἐκείνων ποὺ τίς ἐπιδίωξαν, ἐκτὸς ἂν ἀποκόμισαν καὶ οἱ ἴδιοι ὀφέλη... Στὴν ἐποχὴ μας, ἀπ' τὴ μιὰ, χάρη στὰ τεχνικά μέσα, ἔχουν συντομευθεῖ οἱ ἀποστάσεις, ποὺ ἔκαναν ἄλλοτε τὰ ταξίδια μικρὴ περιπέτεια· ἀπ' τὴν ἄλλη, στίς κοντινές, μὲ τὴν ἐξάπλωση τῆς πόλης στίς περιφέρειες, χάρη σ' αὐτὰ τὰ μέσα, ἡ καθημερινὴ συνοικιακὴ ἐπαφὴ ἔχει ἀναπληρωθεῖ ἀπὸ μιὰ τηλεφωνικὴ ἐπικοινωνία, ποὺ ἐκτρέφει μιὰν ἐκφυλισμὴ φιλία. Κάποτε, ὁ κώδικας τῆς γειτονιάς ἐπέβαλε θεσμοὺς — ἄλλοτε ἐγκάρδιους, ἄλλοτε συμβατικούς. Ὅλοι, λίγο-πολύ ὑπολόγιζαν τὴ γνώμη της. (Καί, βέβαια, ἡ δημόσια ἀσφάλεια...). Συνόψιζε «τὴν ἔξωθεν καλὴν μαρτυρίαν». Ἦταν ἀδύνατο νὰ ξεφύγει κανεὶς ἀπ' τὸ μάτι τῆς «κακιᾶς γλώσ-

σας» τῆς γειτονιάς, πὺν κυρίως ἐκπροσωποῦσε τὸ πνεῦμα τῆς. Αὐτὴ ἀστυνόμευε γιὰ τὴν τήρηση τῆς ἡθικῆς στὴν περιοχὴ τῆς. Ἡ κρίση τῆς ἦταν ἀποφασιστικὴ: Ματαίω-νε συνοικέσια, διευκόλυνε γάμους, ἐπικύρωνε τὴν κοινωνικὴ μας ταυτότητα. Στὶς μέ-ρες μας, ὅμως, ἀπομονωμένοι μέσα στὶς πολυκατοικίες σὲ στεγανὰ διαμερίσματα, καταντοῦμε νὰ ἔχουμε μιὰ στιγμιότυπη ἐντύπωση τοῦ ἄλλου, ὅπως οἱ ἔνοικοι τῶν ξενοδοχείων. Μὲ ὅλες αὐτὲς τὶς γνωριμίες —δῆθεν φίλεις— πὺν ὀριοθετοῦν γύρω μας τὸ συμπαθητικὸ ἀνθρώπινο τοπίο, συμπορευόμαστε, ἀποτελοῦν τὸ κοινωνικὸ περι-βάλλον μας, εἶναι ἡ «τάξη» μας. Σ' αὐτὲς καταφεύγουμε γιὰ νὰ μᾶς παρασταθοῦν σὲ μιὰν ἀντιξοότητα ἢ νὰ συμεριστοῦνε τὴ χαρὰ μας. Αὐτὲς εἶναι «οἱ καλεσμένοι» μας — κυψέλες τεχνητῆς ἐγκαρδιότητος, ὅπου μέσα στὸν εὐθυμο βόμβο τους ξεχνοῦ-με ἔστω καὶ παροδικὰ τὴ μοναξιά μας ἀπ' τὸ χάος τῆς ἀδιαφορίας στὶς σύγχρονες μεγαλοπόλεις ἢ διασκεδάζουμε τὴν ἀνία μας ἀπ' τὴ ρουτίνα τῆς καθημερινῆς ὁμοιο-μορφίας. Χάρη στὴν ἀνάπτυξη τῆς ταχύτητος, πὺν ἔχει ἐκμηδενίσει τὶς ἀποστάσεις, τὸ πνεῦμα τοῦ χιππισμοῦ καὶ τῆς τρομοκρατίας εἶχε φθάσει γρήγορα στὴ χώρα μας. Τὰ σπῆλαια, μάλιστα, στὰ Μάταλα τῆς Κρήτης καὶ οἱ ἀκτές μας θεωρήθηκαν ἰδανικὰ καταλύματα γιὰ τοὺς αἰλουροειδεῖς χίππυς. Ἡ ἀνικανότητα, ἐξᾴλλου, τῆς δημόσιας ἀσφάλειας νὰ προστατεύσει τὴ ζωὴ καὶ τὴν περιουσία μας, τὶς ἔκανε εὐκολοὺς στό-χους γιὰ τρομοκρατικὰ ἐπιθέσεις. Ἐχομε συνηθίσει νὰ συμβιώνουμε μὲ κάθε μορφῆς ρύπανση — χημικὴ, ἡθικὴ, πνευματικὴ, ἀκουστικὴ. Τὶς ἀντιμετωπίζουμε παθητικὰ, σὰν τίμημα γιὰ τὰ ἀγαθὰ τῆς τεχνοκρατίας, πὺν τὰ ἀπολαμβάνουμε μὲ νεοπλουτί-στικὴ ἐπιδειξιμανία σ' ἓνα κλίμα ἀσύδοτης πολιτικῆς ἐλευθερίας. Οἱ ταγοὶ μας ἐπι-σημαίνουν κάθε τόσο τὴ φθορὰ θεσμῶν καὶ ἀξιών, ἐνῶ οἱ ἴδιοι συνεργοῦν στὴν κατά-πτωσή τους. Τὸ 1922 ὑπῆρξε μιὰ χρονολογία βαθιάς τομῆς στὴν ἐξέλιξη τῆς κοινω-νίας μας. Ὑστερα ἀπὸ τοὺς πρώτους κλυδωνισμοὺς τῆς —μιὰ καὶ ὑποχρεώθηκε νὰ ἀποκαταστήσει ἐνάμισι ἑκατομμῦριο πρόσφυγες— δὲν ἄργησε νὰ παρουσιάσει μιὰ πρωτοφανὴ ἀνθοφορία στὴν κοινωνικὴ, οἰκονομικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ, χάρις στὴ δημιουργικὴ συμβολὴ τοῦ μικρασιατικοῦ κόσμου. Ἐκδημοκρατίστηκε κἀνοντας μὲ τὴ διακυβέρνηση τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου τὰ πρῶτα βήματα γιὰ τὸν ἐξευρωπαϊ-σμό τῆς. Τώρα, μετὰ ἀπὸ ἐβδομήντα πέντε χρόνια, ἀντιμετωπίζουμε, μιὰν ἄλλη το-μὴ, πολὺ βαθύτερη, μὲ τὴ συμβίωσή μας μέσα στὴν εὐρωπαϊκὴ κοινότητα, ἔχοντας μέλη-ἀνταγωνιστὲς ἐξαιρετικὰ προηγμένους σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς. Ἄραγε θὰ ἀπο-δείξει ὁ Ἕλληνας, πῶς αὐτὴ ἡ ἰδιοφυὴς ἰκανότητά του νὰ προσαρμόζεται σὲ κάθε κατάστασή του δημιουργικὰ —πὺν τὸν εἶχε διασώσει ἀπὸ μιὰ ἱστορικὴ περιπέτεια αἰώνων— θὰ τὸν βοηθήσει νὰ ἐξελιχθεῖ σὲ παραγωγικὸ μέλος τῆς, ἢ θὰ ἀποβάλλει τὰ ψυχικὰ καὶ πνευματικὰ του χαρακτηριστικὰ καταντώντας ἔσχατο περίπου παράσιτό τῆς; Εἶναι ἓνα ἐναγώνιο ἐρώτημα. Πολλοὶ ἀντιμετωπίζουν αὐτὴ τὴ σεισμικὴ χρο-

νολογία με ένθουσιασμό, για τις ευκαιρίες που μας δίνονται, αλλά όμως με δέος, για μιαν ένδεχόμενη απώλεια της εθνικής μας ταυτότητας.

Κυρίες και κύριοι,

Ἀνατρέχοντας με βηματισμὸ λαχανιαστὸ μιαν ἱστορική διαδρομὴ ἀπὸ τρεῖς χιλιάδες χρόνια, εἶναι ἐπόμενο, με τὶς συνοψίσεις μας, νὰ ἔχουμε συχνὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπ' τὴ σωστὴ ἐκτίμηση ὀρισμένων ἐπιτεύξεων, τονίζοντας ἰδιαίτερα τὴν ἀρνητικὴ τους πλευρὰ καὶ ἀποσιωπώντας τὴ θετικὴ συμβολὴ τους στὴν πολιτιστικὴ ἀνάπτυξη τῆς ἐποχῆς μας. Ὡς ἀτενίσουμε, ὥστόσο, τὸ μέλλον αἰσιόδοξα, ἀφοῦ ἡ ἀνθρωπότητα, παρ' ὅλες τὶς καταστροφικὲς προβλέψεις ἀπὸ Ἱερεμίες μέσα στοὺς αἰῶνες, ἐπέζησε, τελικά, μεγαλουργώντας μάλιστα σὲ πολλοὺς τομεῖς, χάρη στὸ φιλεύσπλαχνο θεῖο πνεῦμα. Ἔτσι, ἡ Ἐπιστήμη —αὐτὴ ἡ δίδυμη ἀδελφὴ τῆς φιλάνθρωπίας— ἔχοντας ἐπιτύχει νὰ γίνουνται ὁλοένα καὶ πιὸ διαφανῆ τὰ ἀδιαπέραστα ὡς τώρα παραπετάσματα ποὺ χωρίζαν τὰ κράτη, θὰ ἐξαφανίσει ὅ,τι ἔνοχο κρύβανε στὸ ἄδυτό τους. Ἡ ἀνάγκη, ἐξάλλου, ποὺ αἰσθάνονται τὰ κράτη νὰ συνενώνονται σὲ ὁλοένα μεγαλύτερους συνασπισμούς, γιὰ νὰ προωθήσουν πιὸ ἀποτελεσματικὰ τὴν οἰκονομία τους καὶ νὰ διασφαλίσουν τὴν ἐθνικὴ ἄμυνά τους, δημιουργεῖ ἀνάμεσά τους τὶς προϋποθέσεις γιὰ μιὰ βαθύτερη καὶ εἰλικρινέστερη ἀλληλοκατανόηση. Τὸ γεγονός, ὅτι κάθε κράτος προβάλλει τὴν πολιτιστικὴ του κληρονομιά γιὰ νὰ ἐπικυρώσει τὶς ἐθνικὲς περγαμηνές του, ἀποκαλύπτει τὴν πρόθεσή του νὰ μετατρέψει τὶς ἀναμετρήσεις του, ποὺ γίνονταν ὡς τώρα στὰ μέτωπα τοῦ πολέμου, σὲ ἀνταγωνισμοὺς στὸ χῶρο τοῦ πνεύματος, μιὰ καὶ διαπιστώνει πὼς σὲ ἕναν τρίτο πόλεμο δὲ θὰ ὑπάρξουν νικητές. Σίγουρα, αὐτὸ τὸ παράδοξο γέννημα τῆς ἐποχῆς μας, ὁ τουρίστας, καθὼς διατρέχει τὴ μιὰ χώρα ὕστερα ἀπὸ τὴν ἄλλη, με τὴν ἀκόρεστη περιέργεια νὰ γνωρίσει τὸ φυσικὸ, ἀνθρώπινο, πνευματικὸ καὶ ἱστορικὸ περιβάλλον της, ἐδραιώνει μέσα μας τὴν πεποίθηση, πὼς εἶναι προάγγελος καιρῶν εἰρηνικῶν. Ἀκόμη, ἡ πρόθεση τῆς ἐπιστήμης νὰ παραιτηθεῖ ἀπ' τὴν αὐτάρεσκη φιλοδοξία της νὰ ἐπινοεῖ μέσα ποὺ μποροῦν νὰ ἐξαφανίσουν τὸν πλανήτη μας ἢ νὰ παραποιήσουν τὴ βιολογικὴ μας δομὴ, μᾶς ἐνθαρρύνει νὰ ἐλπίζουμε πὼς δὲ θὰ ἀργήσει ὁ πόλεμος νὰ θεωρεῖται ἕνα ἀποτρόπαιο παρελθόν, ὅπως στὴν ἀρχαιότητα ἡ θεσμοθετημένη δουλεία. Μέσα σ' αὐτὸν τὸν γενναῖο καινούριο κόσμο, ποὺ ὀραματιζόταν ὁ Ἄλντους Χάξλεϋ, ἡ Ὀμιλία στὸ Ὅρος ἔχει ὅλες τὶς προϋποθέσεις —ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ πίστη τοῦ καθενὸς— νὰ κυριαρχήσει ὡς κώδικας ἀτομικῆς καὶ διεθνικῆς συμπεριφορᾶς. Ὡς δεχτοῦμε, πὼς ἡ ρήση τοῦ Σάρτρ, ποὺ προαναφέραμε, ἀποκομμένη ἀπ' τὸ ἀθεϊστικὸ ὑπονοούμενό της, ἀναδίνει κάποιον ἠθικὸ μεγαλεῖο: «Στὸν ἄνθρωπο δὲν ὑπάρχει νομοθέτης ἄλλος ἀπ' τὸν ἴδιο

τὸν ἑαυτοῦ. Ἐστω καὶ ἐγκαταλειμμένος, μόνος, θὰ ἀποφασίσει γιὰ τὴ μοίρα του». Ἄν αὐτὴ ἡ ρήση, κυρίες καὶ κύριοι, κρύβει ἥρωισμὸ —ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Σάρτρ— στὸ χέρι τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ βαδίσαι ὑπερήφανος μέσα σὲ κοινωνίες Ἐλευθερίας καὶ Δικαιοσύνης, ὅπου ἀπὸ μιὰν ἄνθιση πολιτιστικῆς ἀνάπτυξης εἶναι ἐπόμενο νὰ προβάλει ὁ ἰδανικὸς ἀνθρώπινος τύπος γιὰ νὰ τὶς καταξιώσει καὶ ἠθικά.

Ἄς τὸ ἐλπίσουμε...